

Göran Brulin & Marianne Ekman Philips

Arbetslivsforskningens nya möjligheter

Den praktikbaserade och handlingsorienterade arbetslivsforskningen har helt nya möjligheter att få fäste på universiteten och högskolorna. Det som skapat dessa möjligheter är för det första införandet av den tredje uppgiften och för det andra den kunskapsteoretiska kritiken av den traditionella forskningen. Kommer den forskning som bedrivs kring arbetslivets centrala frågor att ta denna chans eller bara harva vidare i upplöjda fåror, som något slags "mindervärdigt" bihang till den "riktiga" forskningen och "rena" vetenskapen?

Tredje uppgiften, att samverka med omgivningen

Oberoende av politisk färg på regeringen har forskningspolitiken under 1990-talet haft som mål att dels genom regionalisering sprida forskningen utanför de etablerade forskningsinstitutionerna, dels öka den praktiska relevansen av forskningen. Den borgerliga regeringen inrättade bl a Kunskaps- och Kompetensstiftelsen för dessa ändamål och den socialdemokratiska regeringen lade i högskolelagen till en tredje uppgift, samverka med det omgivande samhället, för att se till att forskningen också leder till utveckling i arbetsliv och samhälle.

Göran Brulin är docent i företags-ekonomi, **Marianne Ekman Philips** fil dr i psykologi. Båda är verksamma vid Arbetslivsinstitutet.

Även om den tredje uppgiften ännu saknar innehåll (lag- och propositionstexterna är inte särskilt utförliga) så är viljeinriktningen från statsmakterna tydlig – ökad praktisk relevans i forskning och utbildning. Det svenska universitetsväsendet har emellertid visat en stark förmåga att bevara det gamla Humboldtuniversitetets ideal, dvs att förutom att bedriva forskning skulle universitetslektorn och professorn också ses som en upphöjd statstjänsteman, fjärran från jordisk ävlan och det ekonomiska livets buller (Sörlin 1996).

Forskningspolitiken som stött spridning och nyttiggörande av forskningen har mötts av en nästan kompakt motvilja från det etablerade forskarsamhället. Det kan man utläsa inte minst ur debatten på kultursidorna i de stora tidningarna. När den rena vetenskapens företrädare ifrågasätter en praktiskt orienterad kunskapstradition går argumentationen oftast ut på att den typen av kun-

skapsbildning inte är vetenskaplig, möjligtvis en slags lägre typ av vetenskap. Av stora delar av forskarsamhället har satsningen på nya högskolor och den tredje uppgiften uppfattats som snöd nyttostyrning och utarmning av den ”rena” vetenskapen. En mer positiv tolkning av förändringarna i forskningspolitiken är att politikerna känner att de måste legitimera satsningen på högre utbildning och forskning med dess praktiska relevans. Politikerna vet kanske vad de vill ha ut av satsningen men inte hur de skall uttrycka det. ”Det saknas helt enkelt”, som Åke Uhlin (1996, s 456) skriver, ”ett lämpligt språk för att man i bl a lagar och forskningspolitiska övervägandena på ett adekvat sätt ska kunna tala om kvalificerad kunskapsbildning och utbildning inom kunskap i handling.”

Praktikbaserad och handlingsorienterad forskning har knappast fått något fäste på de svenska universiteten. Även om svensk forskning många gånger sökt förebilder i de amerikanska universiteten har varken pragmatismen (med namn som John Dewey och William James), konsultbaserad forskning (Chris Argyris, t ex) eller entreprenörskap knutet till högre utbildning och forskning (mest kända exemplet är givetvis Stanford och Silicon Valley) några direkta motsvarigheter i Sverige. Stora ansträngningar har gjorts för att åtminstone etablera företagsparker kring universiteten i Sverige. Men än så länge består dessa snarare av storföretagssubventionerade enheter än självgenererande företagsbildningar. Tillämpad vetenskap och klinisk medicin liksom design och estetiska ämnen betraktas som en slags andra rangens vetenskap. Aktionsforskningen som fick ett visst uppsving under 1970-talet i Sverige kom ensidigt att förknippas med forskning om medbestämmande och de fackliga organisationerna och

inte med huvudföran, forskning om förändring och utveckling av organisationer.

Strävan efter upphöjd avskildhet

Till stora delar domineras fortfarande universiteten av ett traditionellt vetenskapsideal även om detta börjar ändras i linje med en postmodern kritik av etablerade föreställningar kring sanning och vetenskap. Ett traditionellt vetenskapsideal hör nära samman med den cartesianska föreställningen om sanning och en logisk, empirisk forskningsansats. René Descartes filosofiska program sopade, som Stephen Toulmin (1995) visar i *Kosmopolis*, undan 1500-tals skeptikernas rimliga osäkerhet och tvekan till förmån för nya, matematiska former av rationell visshet och belägg. Det gällde att skapa ett sanningscentrum ovanför de stridande krafterna för att kontrollera dessa. Vetenskapen kom att axla denna roll. Nedvärderingen av det muntliga, det enskilda, det lokala, det tidsbundna och det konkreta ansågs vara nödvändigt för släta över spänningar och stridande intressen med en vetenskaplig teori grundad på abstrakta, universella och tidlösa begrepp. Än idag ”ger vetenskapen den som innehar denna kraft, eller verkar inneha den, monopoliet på det legitima synsättet ...” (Bourdieu 1996, s 60). Den ”rena” vetenskapens, eller högvetenskapens, dröm om ”sann” teori som verkligen avbildar verkligheten summerar Toulmin (Toulmin & Gustavsen 1996, s 205) på följande sätt:

- 1) Målet för vetenskapliga undersökningar är att utvidga vår teoretiska kunskap om naturen, människan eller samhället;
- 2) Resultatet av vetenskapliga undersökningar är universella teoretiska utsagor, vilka beskriver naturens ordning (eller människan) i generella, tidlösa, abstrakta termer, och bör idealt relateras till varandra i axiomatiska system;

- 3) Den empiriska grunden för vetenskaplig teori innehåller antingen noggrant utformade experiment – absolut inte slumpmässigt oanalyserade erfarenheter – eller objektiva observationer – opåverkade av observatörens egna ingripanden;
- 4) Experiment och/eller observationer kan framställas i historiska termer, men den universella principen i en teori måste vara tidsberoende;
- 5) Praktiska discipliner har till uppgift att tillämpa teoretisk kunskap.

Högvetenskapens dröm ifrågasätts sällan även om få forskare lever upp till den. Istället försöker man anpassa sig till den genom att anamma de redovisningsmetoder och stillkrav som följer av den. Inte minst den praktikbaserade och handlingsorienterade arbetslivsforskningen har haft mycket svårt att få ett fäste på universiteten eftersom den genom att upprätta en interaktiv relation till praktiken ”definierar ut” sig från vetenskapssamhället. Den svär uppenbarligen mot högvetenskapens dröm. Också mycket av forskningen vid olika sektorsinstitut styrs mer av högvetenskapens hegemoni än sektorns praktiska problem och utveckling.

Forskarsamhället och den forskning som ska producera ny kunskap är på grund av högvetenskapens dröm i allt väsentligt separerad från den praktik som ska tillämpa den nya kunskapen. Högvetenskapen ger inget stöd för forskning utifrån praktiken eller som Donald Schön (1983) föredrar att säga ”reflektion om reflektion-i-handling” som ger praktiker och praktiskt inriktad forskning möjlighet att ge ny mening åt problematiska situationer och att skapa nya handlingsalternativ: Undervisningen betraktas istället som en teknisk kunskapsöverföring; inläring uppfattas som mottagning, lagring och hantering av information; den vetenskapliga kunskapen som den enda sanna osv. Man har, vilket Schön (1983,

s VIII) framhåller, ”vid universiteten försvurit sig till en epistemologi som innebär att man först utvecklar och sedan vårdar en selektiv ouppmärksamhet på praktisk kompetens och professionellt artisteri.”

Emellertid håller universitetens sanning på att omstöpas i vad som brukar benämnas ”postmoderna” former (Lyotard 1993). Det finns inte längre en universiell teori som förmår att täcka hela förklaringsbehovet. Den postmoderna kritiken av sanningsbegreppet medför att sanning ses som ett tämligen relativt och mångfacetterat fenomen, vilket universiteten lever förvånansvärt gott med. Istället för att producera ”sann” teori tycks det vara själva metoden, att ställa sig ovanför – att undvika att beblanda sig med praktiken, som numera ger universiteten deras legitimitet. Metoden, att ställa sig ovanför, har blivit mål i sig vilket är till nackdel inte minst för den praktikbaserade (arbetslivs-)forskningen.

Sheldon Rothblatt (1997) framhåller i *The modern university and its discontents* att om det är något som håller samman universitetsväsendet så är det ett ständigt, nästan tusenårigt, sökande efter en idé om en idé om vad ett universitet kan vara. Men det är inget förutsättningslöst sökande utan ett sökande efter en idé som är lika ren som ett platonskt ideal och lika beständigt. Genom att gömma sig bakom detta sökande efter en idé om en idé om ett universitet ”räddades” enligt Rothblatt de brittiska och amerikanska universiteten från utilitarism och hedonism och, är vi böjda att lägga till, från kunskapsbildning genom praktiken. I länder som var påverkade av tysk filosofi, som Sverige, behövde man dock inte gömma sig bakom ett sökande efter en idé om en idé om ett universitet utan kunde rättframt driva igenom Humboldtuniversitetets ideal och därigenom vidmakthålla den upphöjda

avskildheten: "In these nations, universities were regarded as the home of the highest and best form of scholarship and science, so rare and even spiritual that they required vigilant protection from the commercial and vulgar tendencies of modern culture" (Rothblatt 1997, s 22).

Att ställa sig ovanför är emellertid, vilket Sörlin (1996) framhåller i *Universiteten som drivkrafter* inte bara otidsenligt utan betingar också ett högt pris vad gäller kvalitén i forskningsresultaten. Att alla, forskare som praktiker, tillåts ställa de avgörande frågorna har nämligen visat sig ha stor betydelse för framgången i olika forskningsprocesser.

Argument för arbetslivsforskning i linje med den tredje uppgiften

Allt sedan Wittgenstein har orimligheten i det cartesianska, logiskt empiriska forskningsidealet framhållits. Högvetenskapens dröm om en alltmer förfinad teoretisk avbild av verkligheten är inte genomförbar. Även om 1900-talets filosofiska debatt har belyst och kritiserat bristerna i den moderna vetenskapen har alternativa kunskapsbildningsideal knappast alls fått fäste på svenska universitet trots stora satsningar inte minst på en praktikbaserad arbetslivsforskning. Den postmoderna kritiken har inneburit en relativisering av vad som betraktas som kunskap, vetenskap och sanning. Däremot har denna kritik inte inneburit att vetenskaps-samhällets upphöjda avskildhet ifrågasatts. Även om Wittgensteins problematisering av språk, verklighet och förståelse börjar bli allmänt accepterad har kunskapsbildning genom praktiken knappast blivit mer accepterad. Det är därför, menar vi, dags för arbetslivsforskningen (och annan forskning) att visa att det inte är postmodern relativisering utan praktikbaserad och handlings-

orienterad forskning som är svaret på kritiken av den moderna vetenskapen. Här vill vi framhålla främst tre argument för en sådan forskning; ett kunskapsteoretiskt, ett praktiskt samt ett demokratiskt.

Det kunskapsteoretiska – kunskapsbildning i interaktion med praktiken

Handlingsorienterad, praktikbaserad arbetslivsforskning organiseras så att forskaren deltar i lösningen av praktiska problem tillsammans med praktikens män och kvinnor (Gustavsen 1992). Samverkan med andra och deltagande i praktiskt arbete utgör, inom denna tradition, en lärande- och forsknings-situation i sig för forskaren (se Eriks-son 1997). Forskarens uppgift är att tillsammans med praktiker definiera forskningsproblem och -situation. Bägge parter arbetar gemensamt med kunskapsbildningen och teoriutveckling utifrån den praktiska situationen. Forskaren lär sig att ingå i en kunskapsbildningsprocess i interaktion med andra. Forskningen och utvecklingsarbetet framskrider genom att de erfarenheter som upparbetas gemensamt, språksätts. Det skapas lokala teorier det vill säga fallspecifik och lokalt bunden kunskap. Samspelet med olika aktörer innebär att ny förståelse utvecklas utifrån de reflekterade erfarenheterna som genereras i dialogen mellan de olika aktörerna som ingår i forskningsprocessen. Samspelet i forskningsprocessen ger, vad Donald Schön (1983) kommit att kalla, upphov till reflekterande gemenskaper. De resultat som handlingsorienterade forskare bidrar med legitimeras inte av redan existerande teorier utan av att resultaten bygger på frågor och infallsvinklar hämtade ur praktiken i samverkan med praktikerna. Inom den praktiska kunskapsbildningstraditionen odlas ett konstitutivt förhållande mellan mål och medel.

Mål och medel tillåts utvecklas i en ömsesidigt påverkande och cirkulär process. På bl a språkfilosofiska grunder kan man argumentera för att ovanstående perspektiv är ett rimligt sätt för forskningen att förhålla sig till verkligheten (Gustavsen 1996).

En föränderlig praktik

Den forskning som producerar ny kunskap är fortfarande i allt väsentligt separerad från den praktik som ska tillämpa den. Den kunskap som praktikerna besitter, de som faktisk äger de erfarenheter som det forskas om – kommer överhuvudtaget inte in i samtalet. Denna ordning måste vändas. För arbetslivsforskningen (inom företagsekonomi och sociologi för att nämna några ämnen) innebär det att gå från ett kategoritänkande, att lämna design och implementering av färdiga lösningar, till ett process-tänkande, där allas deltagande i skapande, innovation och utveckling är det centrala. I den praktikbaserade, handlingsorienterade arbetslivsforskningen ligger fokus inte längre på anpassning utan istället på hur alla deltagare kan vara med och skapa och omskapa den egna situationen och utöka handlingsförmågan. Organisationer uppfattas som socialt konstruerade av människor i ständigt pågående interaktioner.

Högskolorna och sektorsinstituterna kan, om de väljer att delta i utvecklingsprocesser i praktiken, istället för att imitera universitetens affärsidé – den upphöjda avskildheten – spela en viktig roll som mötesarena och forum för en kritisk diskussion om samhällets och arbetslivets utveckling. Om den här typen av ”utvecklingskoalitioner” med praktiker uppstår tvingas forskningen och forskningsinstitutionerna också att förändra sig själva utifrån praktikens krav. Den gränsöverskridande högskolan som för samman teknologer, humanister, samhällsvetare m fl

i olika utvecklingsinriktade aktiviteter borde vara en naturlig konsekvens av samverkan med omgivningen men är det inte än så långt. Tidsaspekten i traditionell forskning kommer också att ifrågasättas. Mycket av dagens forskning är perifer i förhållande till praktiken eftersom den i allt för hög utsträckning följer sitt eget tempo skild från praktikens krav. Om forskningen skall ha en praktisk betydelse måste den i allt högre grad ske i real tid, dvs samtidigt som förändringar och utvecklingsaktiviteter sker i det omgivande samhället.

Ett demokratiskt ställningstagande

Ytterst är det dock ett anständighetskrav att de som är ”utsatta” för forskning inte är objekt i forskningsprocessen utan självständiga subjekt. Demokratisering av själva forskningsprocessen är en naturlig följd av kritiken av användningen av ett kontrollerande och objektifierande språk i forskningen (Molander 1997). I ”demokratiska” forskningsprocesser ses språket som skapat i en dialog mellan deltagarna. När förhållandet mellan forskare och utforskade kännetecknas av en symmetrisk relation är det inte forskaren utan dialogen som ger mening till de begrepp som brukas. Att ingå i en gemensam kunskapsbildningsprocess innebär att forskarens kunskaper inte väger tyngre eller ses som mer relevanta än andras kunskapsbidrag, vilket är ett demokratiskt mål i sig. Detta mål samspelar dessutom med behovet av självorganiserande processer där alla deltagare är handlande subjekt och fullvärdiga medborgare (jmf Putnam 1996). I handlingsorienterad forskning engagerar sig forskarna bokstavligen i de processer de studerar, det står inte vid sidan om – eller tror, att de kan stå vid sidan om. Reflektionen uppstår när forskaren utsätter sig för omedelbar handlingspress genom att pröva sin retoriska förmåga (inte

i den manipulativa betydelsen utan för att klargöra och övertyga) i dialog med situationen och med de andra deltagarna.

Slutkommentar

Förutsättningarna för en praktikbaserad och handlingsorienterad arbetslivsforskning är idag bättre än någonsin. Den tredje uppgiften och kritiken av det moderna universitetets forskningsideal och avskildhet gör att utrymmet för sådan forskning ökat avsevärt. Inte minst på de cirka tjugo nya regionhögskolorna har den tredje uppgiften upplevts som en verklig möjlighet att förnya forskningen, att öka relevansen. På sikt kan den tredje uppgiften innebära helt nya krav på den akademiska lärar- och forskarrollen. Den traditionella föreläsare-expertrollen kommer antagligen undan för undan att ersättas av en handledarroll. Legitimiteten för en sådan roll utgörs inte bara av akademiska meriter utan också av praktisk professionalitet och pedagogisk artistteri. Att belysa och synliggöra den problematik som ligger i att praktiskt genomföra lokala och regionala förändrings- och utvecklingsarbeten tillsammans med praktiker blir då ett viktigt bevis på framgång i forskningsprocessen. Ett spännande exempel på sådan utvecklingsforskning är forskarstationen i Bergslagen som upprättas i samverkan mellan kommunerna, regionhögskolorna och Arbetslivsinstitutet. Där tillför forskarna ett kritiskt perspektiv på förändrings- och utvecklingsprocesserna i arbetslivet samtidigt som de också ingår i en konstruktionsprocess tillsammans med övriga aktörer och bidrar med metoder och tekniker. Förhoppningsvis kommer forskarnas komplementära och understödande roll att i framtiden återspeglas tydligare i återrapporteringen till vetenskapssamhället.

Även om spännande projekt genomförs och nydanande förhållningssätt mellan forskare och praktiker utvecklas är frågan om den etablerade arbetslivsforskningen verkligen förmår att ta i anspråk det utrymme som har öppnat sig för en handlingsorienterad och praktikbaserad forskning?

Referenser

- Bourdieu, P (1996) *Homo Academicus*. Brutus Östlings Bokförlag, Stockholm/Steag.
- Eriksson, K (1997) "Arbete, demokrati och reflexiv rationalisering". I Eriksson, K, Niklasson, H & Olofsson, P-O (red) *Reflexivitet, modernitet och välfärdssamhällets framtid*. Idé & Text, Halmstad.
- Gustavsen, B (1992) *Dialogue and development*. Van Gorcum, Assen.
- Gustavsen, B (1996) "Development and the Social Sciences". I Toulmin S & Gustavsen B (red) *Beyond Theory. Changing Organization through Participation*. John Benjamin Publishing Company, Amsterdam.
- Lyotard, J-F (1993) *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Molander, B (1997) *Arbetets kunskapsteori*. Dialoger, Stockholm.
- Putnam, R D (1996) *Den fungerande demokratin. Medborgarandans rötter i Italien*. SNS förlag, Stockholm.
- Rothblatt, S (1997) *The modern university and its discontents. The fate of Newman's legacies in Britain and America*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Schön, D A (1983) *The Reflective Practitioner. How Professionals Think in Action*. Basic Books.
- Sörlin, S (1996) *Universiteten som drivkrafter. Globalisering, kunskapspolitik och den nya intellektuella geografien*. SNS Förlag, Stockholm.
- Toulmin, S (1995) *Kosmopolis. Hur det humanistiska arvet förfuskades*. Ordfronts Förlag, Stockholm.
- Toulmin, S & Gustavsen, B (1996) *Beyond Theory: Changing Organization through Participation*. John Benjamin Publishing Company, Amsterdam.
- Uhlen, Å (1996) *Kunskapens många språk. Om offentliga strategier för lärande i små och mellan-stora företag*. Forskningsstiftelsen Fafo, Oslo.